

تجلی کار گروهی در سنت‌های رفتاری مردم ایران

رقیه حاج‌محمدیاری^۱

چکیده

یکی از معیارهای کشورهای توسعه‌یافته، فرهنگ کار گروهی است. معیاری که با واژگانی چون مشارکت و جمع‌گرایی قابل بیان است. فرهنگ ایرانی طی قرن‌ها نشان داده است که میل به مشارکت و انجام کار گروهی، یکی از الگوهای فرهنگی غالب در جامعه است. در ایران، بنیان‌های مشارکت اجتماعی نظیر تعاون و واحدهای بهره‌برداری جمعی و نیز سنت‌های مشارکتی سابقه‌ای کهن دارند. در این مقاله، جلوه‌های کار گروهی در فضای کسب و کار بویژه در حوزه‌های کشاورزی، دامداری، ماهیگیری و سایر حوزه‌ها به منظور بهره‌گیری از تجارب گذشتگان در مسیر توسعه اقتصادی و انعکاس آن به عنوان منشاء و ریشه فرهنگ کار در برنامه‌های رادیویی و تلویزیونی ارائه شده است.

کلیدواژه‌ها: کار گروهی، کار گروهی در کشاورزی، کار گروهی در

دامداری، کار گروهی در قالی‌بافی، کار گروهی در ماهیگیری

1. کارشناسی ارشد پژوهشگری علوم اجتماعی و پژوهشگر واحد فرهنگ مردم مرکز تحقیقات
r.mohamadyari@irib.ir

مقدمه

گسترده‌گی قلمرو و قدمت پیشینه تاریخی فرهنگ عامه در ایران باعث شده است که این فرهنگ نقش مهمی در تنظیم روابط اجتماعی^۱ اقتصادی، اندیشه جمعی و انسجام و تعمیم معیارهای رفتاری مردم از جمله رفتارهای اقتصادی (تولید، مبادله و مصرف) و همچنین ارائه طریق برای مقابله با دشواری‌ها، مشکلات و مصایب اجتماعی و اقتصادی بر عهده داشته باشد. مفاهیم اقتصادی در قالب تولید، مبادله، توزیع و مصرف کالا، مفاهیمی هستند که می‌توان منشأ پیدایش آنها را در تاریخ بشر به دقت استخراج کرد.

سیر حرکت از جوامع بدوی به سوی جوامع ساختاریافته‌تر (مانند روستاها به عنوان بارزترین نمونه از اجتماع کوچک ساختاریافته) تحولات اقتصادی و اجتماعی متفاوتی را در تاریخ ایران ایجاد کرده و در نحوه کسب و کار و معیشت ایرانیان در طول اعصار و قرون تأثیرگذار بوده است چنانکه و به گونه‌ای طبیعی، مفاهیم مربوط به کسب و کار و امرار معاش را تغییر داده است. در فرهنگ مردم ایران، سابقه کارهای جمعی و گروهی در فضای کسب و کار، بویژه در زمینه‌های کشاورزی، دامداری، صیادی، صنایع دستی و سایر موارد بسیار زیاد است و این همیاری‌ها، در واقع کوشش جمعی افراد برای دستیابی به هدف یا نیتی واحد هستند. بررسی اسناد فرهنگ عامه و به‌کارگیری این تجربیات می‌تواند دانش عامیانه را در راه فعال کردن نیروهای اقتصادی جامعه امروز و به‌کارگیری توان جمعی برای رفع مشکلات اقتصادی، به کمک بگیرد.

فرهنگ کار گروهی؛ گستره مفاهیم در سنت‌های رفتاری

یکی از شاخص‌های توسعه‌یافتگی، فرهنگ کار کردن به صورت گروهی است. برای رسیدن به یک جامعه کارآفرین، رشد فعالیت‌های گروهی امری ضروری است و بدون این ویژگی، کارآفرینی در جامعه فراگیر نخواهد شد.

تجلی کار گروهی در سنت‌های رفتاری مردم ایران ❖ 151

ماهیت کار گروهی عبارت از مجموعه تلاش‌های آگاهانه، منسجم و هماهنگ افراد برای دستیابی به هدف و هم‌افزایی در محصول (نتیجه) است. در واقع، مؤلفه‌های کار گروهی را می‌توان کار و تلاش مضاعف، رعایت اخلاق کاری، توکل به خدا، اعتقاد به رزاق بودن او و تعاون و همیاری در کارها دانست.

اهتمام به مسئله «کار و تلاش» به مثابه یکی از ضرورت‌های مورد توجه در چشم‌انداز پیشرفت و تعالی کشور، در سال‌های گذشته بارها مورد تأکید رهبر معظم انقلاب قرار گرفته است. ایشان هنگامی که از «انضباط اجتماعی و وجدان کاری» و لزوم پرهیز از «تنبلی اجتماعی» سخن به میان آوردند، نشان دادند برای تحقق اهداف عالی و بلندمدتی که برای ایران اسلامی ترسیم شده، لازم است مردم در میدان سازندگی و پیشرفت کشور حضور و مشارکت جدی و سازنده داشته باشند. (پایگاه اطلاع‌رسانی رسالت نیوز)

از حیث تاریخی، مشارکت در ایران سابقه‌ای دیرینه دارد به گونه‌ای که گفته می‌شود در ایران باستان و در میان اقوام مختلف آریایی، مشارکت به صورت عشیره‌ای و محلی بوده است. در هر روستا، بزرگ روستا را اهالی به عنوان «دهخدا» انتخاب می‌کردند؛ چند عشیره دور هم جمع می‌شدند و یک واحد جغرافیایی به نام «ده یو» را تشکیل می‌دادند. شوراهایی که بین اقوام آریایی وجود داشت، آنان را به اهمیت کار جمعی آشنا کرده بود.

از این منظر، تاریخ اجتماعی کشور ما، تاریخ مشارکت و فعالیت‌های جمعی است و اصناف همیشه به عنوان یکی از مؤسسات و نهادهای اجتماعی به صورت خودجوش، غیردولتی و داوطلبانه فعالیت داشته‌اند. مشاغل اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی از مهم‌ترین عوامل گسترش مشارکت در ایران قلمداد می‌شوند. اقلیم خشک و کم‌باران در اکثر نواحی مرکزی جنوبی و شرقی، زمینه را برای تشکّل‌های مشارکتی در خصوص چگونگی تقسیم آب و زمین فراهم آورده است. (فرهادی، 1388: 56)

152 ❖ فصلنامه فرهنگ مردم ایران

علاوه بر این، پذیرش دین اسلام از سوی ایرانیان و تأکید این دین انسان‌ساز بر انسجام اجتماعی، مشارکت و همیاری، تشکلهایی مانند شوراهای تعاون، وقف و سایر نهادها را پدید آورده و سبب ایجاد واحدهای جمعی و مشارکتی در جامعه شده است.

تلاش برای گسترش روحیه همکاری و مشارکت، اقدامی بنیادی و محتوایی است که حوزه عمل آن بسیار گسترده‌تر از تعاونی‌ها و مشارکت‌های برانگیخته است. همچنین کوششی برای ایجاد فضا و بستر مناسب و سرپل انتقال فرهنگ مشارکتی ایران و تجربیات چند هزار ساله آن از نسل‌های گذشته به امروز است که ترویج کار گروهی و دسته‌جمعی و فرهنگ‌سازی در خصوص آن، به عنوان یک امر لازم خودنمایی می‌کند. بدون مهیاسازی چنین بستری، نه کار رسمی و از بالا، برای جامعه و توسعه مشارکتی امکان‌پذیر است و نه حرکات مشارکتی و همکاری‌های مردمی می‌تواند به بازتولید جدی و موفق فرهنگ مشارکتی گذشته نایل آید.

با توجه به اهتمام مسئولان کشور به مسئله کار و اشتغال باید توجه داشت که اشتغال پایدار، کارآفرینی و توجه به مقوله کار و رشد اقتصادی صرفاً با سرمایه‌گذاری نمی‌تواند محقق شود. فرهنگ کار و بویژه کار جمعی، در کنار سرمایه‌گذاری، فناوری و منابع مالی و نیروی انسانی، شرط کافی برای استفاده بهینه و اثربخش از کلیه امکانات و منابع موجود است.

به همین دلیل، در این بخش سعی شده است گوشه‌ای از همیاری‌های ایرانیان در حوزه کار کشاورزی، دامداری، قالی‌بافی و ماهیگیری در جهت گسترش فرهنگ کار گروهی و توسعه اقتصادی نشان داده شود.

منشأ کار گروهی در جوامع سنتی

اشتراک مساعی، خودیاری و تعاون اجتماعی از مظاهر بارز روستاهای ایرانی است. این پدیده، ناشی از شرایط طبیعی، مظهر نبرد با طبیعت و اساساً

برای جبران ضعف تکنیک است و به این ترتیب، در مرحله اقتصاد بسته، ضرورت برخورداری از چنین روحیه‌ای بیشتر دیده می‌شود.

در روستاها بسیاری از امور اجتماع با استفاده از روحیه تعاون اجتماعی اداره می‌شود. از سوی دیگر، در اقتصاد بسته روستاهای ایران، اساس همه کارها، روستاییان را به نوعی جمع‌گرایی روستایی سوق داده است. روستاییان در بعضی مناطق نه تنها براساس نسقی آب و خاک موجود را به نحو عادلانه‌ای میان خود تقسیم کرده‌اند بلکه به منظور برقراری تعادل در میان تولید خانوارها، حتی برخی قطعات اراضی را نیز اعم از مرغوب و نامرغوب (از لحاظ جنس خاک، میزان دوری و نزدیکی به مسکن، وضع آبخوری زمین و غیره) هر سال یک بار، طبق رسوم و مقررات بین خانوارهای زارع قرعه‌کشی می‌کنند. این پدیده اهمیت بسیار دارد. زیرا خود دلیل روشن و قاطعی بر میزان حس مسئولیت در قبال تأمین معیشت عمومی و تضمین حس روابط اجتماعی و عدالت و سرانجام حفاظت روح اشتراک مساعی است که همه اینها منتهی به نوعی جمع‌گرایی اقتصادی و اجتماعی می‌شود. (همان: 44)

در بررسی همکاری‌های سنتی در جامعه ایران، به انواعی از یاریگری برمی‌خوریم که به لحاظ سازماندهی اعضا، درازمدت بودن نسبی کنش یاری و نیز فرایند پیچیده آن شایسته است که از آن با عنوان «تعاونی سنتی» نام ببریم. در تعاونی‌های سنتی، مدت یاریگری بیشتر و شدت کنش یاری و قدمت آن افزون‌تر است. همچنین گزینش اعضا حساب شده، رابطه اعضا با یکدیگر ساختاریافته و کارکردهای آن متنوع است. گفتنی است ذکر نمونه‌های تعاونی تولید سنتی به لحاظ شناخت فرهنگ مادی و غیرمادی یاریگری حایز اهمیت است و می‌تواند نقش مؤثری در کارایی تعاونی‌های تولید امروزی بویژه در امر کشاورزی و دامپروری داشته باشد. (فرهادی، 1373: 120)

کار گروهی در کشاورزی

وضع خاص زراعت در ایران و مشکل آب و نحوه استفاده از آن، کار در واحدهای زراعی مانند بنه¹ و غیره را ایجاب می‌کند و موجب تقویت حس همکاری و تعاون در بین کشاورزان می‌شود. (خسروی، 1388: 121) مشکل کم‌آبی، شوری خاک، وابستگی به شبکه آبیاری و بخصوص دشواری نحوه تقسیم آب در روستاهای ایران، انگیزه پدید آمدن نوعی همکاری، تعاون و روابط مردمی در واحدهای زراعی بین کشاورزان شده است. (همان: 53)

واحد کار زراعی در نظام ارباب - رعیتی، بنه نامیده می‌شد و عبارت بود از یک واحد مستقل زراعی که عده‌ای دهقان با سمت‌های مشخص اجتماعی، براساس تقسیم کاری که مبتنی بر امتیازات اقتصادی و منزلت‌های اجتماعی بود، در یک یا چند قطعه زمین مشخص به کشت و زرع می‌پرداختند. نیروی شخم، مقدار آب معین و تعداد ابزار کار متعلق به بنه به مدت یک سال زراعی، از مسائل ضروری و اولیّه آن محسوب می‌شد. عضویت دهقانان در بنه، با حق نسق داشتن و سکونت مستمر در آبادی، آگاهی از فنون کشاورزی و موافقت ارباب مرتبط بود. یک عضو ساده بنه (برزگر) می‌توانست تا مقام آبیاری ارتقا یابد، تعویض اعضای بنه به طور معمول براساس آبیاران صورت می‌گرفت و سهم محصول هر دهقان بستگی به موقعیت او در بنه داشت؛ به آبیار، بیشترین سهم و به برزگر، کمترین سهم از محصول بنه تعلق می‌گرفت. در بنه تحرک اقتصادی و رقابت‌های پنهانی امری اجتناب‌ناپذیر بود.

دلیل پیدایش بنه آب، اقتصادی کردن بهره‌برداری از منابع کمیاب آب است. بنه آب که به صورت همکاری زارعان یک ده برای جلوگیری از هدر رفتن آب از طریق مبادله نوبت آب در قطعات پراکنده و زمین‌های واقع در قسمت‌های مختلف ده، دایر است، به شکل سازمانی متشکل عمل می‌کند که

1. نوعی تعاونی سنتی در کشاورزی

در آن نوعی تعاون بین زارعان عضو برقرار است و مدیریتی به عنوان سربنه، با همکاری سایر اعضا که به نسبت مشخصی در انجام کارها و بهره‌برداری از زمین‌های زراعی سهیم‌اند، اداره کشت و بهره‌برداری از زمین‌های زراعی را بر عهده دارند. (هاشمی و ودیعی، 1355: 27)

از دلایل تداوم بنه‌ها می‌توان به سنت، ضرورت اقتصادی، نیاز به کار فشرده در زمان محدود؛ مانند نیاز به نیروی انسانی فراوان و فشرده در بنه برنجکاری، صرفه‌جویی در مصرف آب کشاورزی، دشواری آبرسانی از منابع آبیاری تا کشتزار و کمبود نیروی شخم یا دلایل اقتصادی دیگر و همچنین عامل مدیریتی (فردی و دسته‌جمعی) اشاره کرد. حُسن عمده چنین سازمانی، با توجه به محدودیت آب، فراهم آوردن امکان استفاده منطقی‌تر و بیشتری از آب در شرایط دسته‌جمعی است.

نمونه‌ای از کار گروه‌های زراعت جمعی را زارعان اصفهانی در دزفول انجام می‌دهند. سازمانی که زارعان مزبور به وجود آورده‌اند، می‌تواند برای نوسازی سازمان کار سنتی دهقانان محلی مورد استفاده قرار گیرد. سابقه کار گروه‌های زارعان اصفهانی صیفی‌کار در ناحیه دزفول از سی سال (بعد از انقلاب اسلامی) تجاوز نمی‌کند.

به دلیل مهارت خاص زارعان اصفهانی در صیفی‌کاری و تقارن فصل کم‌کاری این زارعان با فصل مساعد صیفی‌کاری در دزفول، آنان به راحتی می‌توانند در فصل صیفی‌کاری به دزفول بروند و سپس مراجعت کنند. رمز موفقیت این زارعان بیش از هر چیز، به سازمان منظم کاری و مهارت و پشتکارشان برمی‌گردد. زارعان اصفهانی از آغاز تا پایان کار، برنامه مشخصی را برای فعالیت‌های خود در نظر می‌گیرند و سعی می‌کنند تقسیم کار به گونه‌ای باشد که مسئولیت هر عضو کاملاً روشن و درخور استعدادش تعیین شود. هر عضو وظیفه خود را می‌داند و در موارد پیش‌بینی نشده، تابع رئیس گروه است. اعضای گروه از طریق همکاری سعی دارند نتیجه کارشان مطلوب باشد و

بازده اقتصادی آن از حد انتظار فزونی پیدا کند. چنانچه فعالیت‌های کشاورزی دهقانی، سازمان مشخص پیدا کند و کشاورزان با مهارت در انجام کارهای زراعی همکاری داشته باشند، نتایج کار در واحدهای کوچک (مانند بنه) می‌تواند برتری قابل ملاحظه‌ای نسبت به بازده کار بسیاری از واحدهای بزرگ کشاورزی داشته باشد. آشنایی بیشتر دهقانان محلی با اصول مدیریت و سازمان کار بنه می‌تواند بازده بالایی برای تولید محصولات مختلف در پی داشته باشد. چنانچه نوسازی و احیای زراعت جمعی مورد حمایت قرار گیرد، بازده کار دهقانان و در نتیجه سطح درآمد آنان افزایش خواهد یافت و زارعان با ادامه کشت و زرع، در ردیف تولیدکنندگان مواد غذایی باقی خواهند ماند و به صف مصرف‌کنندگان اضافه نخواهند شد. (همان: 255)

همکاری در بخش کشاورزی در جامعه سنتی ایران، براساس صمیمیت در بین اعضای گروه، نبود خیانت در بین اعضا، اعتماد جمعی، محترم شمردن حق دیگران، استفاده از محصول به اندازه سهم هر کس از منابع تولید (زمین، آب و...) و احترام و ایمان به یکدیگر صورت می‌گرفت.

برای مثال، باغداری در بیشتر روستاهای ایران، تولید درجه دوم تا چهارم به شمار می‌آید و در این میان، دامنه گسترش باغ‌های انگور بیش از سایر باغ‌های موجود در ایران است. از سوی دیگر، باغ‌های مو بیشتر از باغ‌های دیگر نیاز به کار پر حجم و هر ساله دارد. در نتیجه، بیشترین همیاری‌ها در باغ‌های انگور صورت می‌گیرد. اغلب کارهای مربوط به باغ‌های انگور، از بیل زدن عمیق و هر ساله تا تهیه کشمش و پختن شیره و تهیه سایر فراورده‌های انگور به کار گروهی نیاز دارد.

بیل زدن باغ‌ها از گسترده‌ترین همیاری‌های رایج در زمینه باغداری است. موستان‌های ایران، اغلب مشجر و دارای حصار یا دیوار، جوی و پشته‌اند و به طور طبیعی به شخم عمیق نیاز دارند؛ این کار طاقت‌فرسا، از زمان‌های قدیم، به صورت گروهی انجام می‌شده است. (خوشرو، رودبار، 1377)

از عوامل ارتقای سطح تولید و بهره‌وری در کار اقتصادی می‌توان به مواردی همچون تقسیم کار بین زنان و مردان، انتخاب افراد چابک و زرنگ و دادن مسئولیت کاری به آنان، تقسیم وظایف متناسب با شرایط هر گروه سنی، در نظر گرفتن بعد معنوی توکل به خداوند و درخواست افزایش برکت روزی، همدردی در تنگناهای اقتصادی و سایر موارد اشاره کرد.

ایجاد شکوفایی در کشاورزی و بالابردن سطح بهره‌وری، به شرط برخورداری از روحیه جهادی و مشارکت مردمی، اقتصاد ملی را به راه می‌اندازد. دهقانان با بهره‌گیری از مواردی همچون مسئولیت‌پذیری، تقسیم کار، توکل به خدا، تعامل در کار و جدیت می‌توانند از زمین‌های خود محصول بیشتری بردارند، به سطح زندگی بهتری دست پیدا کنند و در نتیجه سهمی از درآمد خود را نیز پس‌انداز کنند. همچنین اراضی موات و بایر را بارور سازند و از درآمد سرشار خود سرمایه عمومی را تقویت کنند. ارتقای سطح درآمد در بخش کشاورزی، بازار خرید محصولات صنعتی ملی را وسیع‌تر می‌سازد و این کشت در مقیاس ملی، یکپارچگی اقتصادی پدید می‌آورد و موجب تسریع آهنگ رشد اقتصادی می‌شود.

کار گروهی در آبیاری

خانواده‌های روستایی در ایران بویژه در مناطق خشک و نیمه خشک به دلیل کمبود آب و اهمیت حیاتی آن، در حفر چاه و لایروبی قنات‌ها و نهرها با یکدیگر همکاری می‌کردند. در گذشته، لایروبی نهرها و آبراهه‌ها برای جامعه روستایی به اندازه‌ای مهم بود که تمامی نیرو و توان کشاورزان را می‌طلبید. همچنین در مناطقی که خطر سیل وجود داشت، خانواده‌های روستایی، سیل‌بندهایی را در مسیر سیلاب نصب می‌کردند تا نه تنها آنها را از خطر سیل نجات دهد بلکه سیلاب‌ها را در گودال‌های مخصوص جمع‌آوری کند تا برای آبیاری زمین‌های زراعی مورد استفاده قرار گیرد.

از انواع همیاری‌ها در آبیاری می‌توان به مواردی همچون کار جمعی در جویرویی، لایروبی کوره قنات، تعمیر استخر کشاورزی، ساززنی، بستن سد و بند و ذخیره آب سیل اشاره کرد.

کار گروهی در دامداری

واحدهای اجتماعی و اقتصادی کوچنده و نیمه‌کوچنده در ایلات و طوایف ایران به نام‌های مختلفی شناخته می‌شوند. در اینجا، به نوعی از تعاونی سنتی در زمینه دامداری اشاره می‌شود که آن را «مال» می‌نامند. مال، نوعی سازمان غیررسمی و تعاون سنتی بر محور اصلی خودیاری در زمینه دامداری است که در واقع کوچک‌ترین واحد اقتصادی بعد از خانوار به شمار می‌رود. تأکید بر تعاونی بودن اقتصاد در این واحد، منجر به توصیف دقیق‌تر از نوع اقتصاد حاکم بر این سازمان می‌شود.

از نظر روابط اقتصادی، مال، یک واحد تولیدی است که محور فعالیت آن بر نگهداری و بهره‌برداری از دام بر مبنای مشارکت و یابوری جمعی استوار شده است، به طوری که افراد دام‌های خود را در گله مشترک گرد می‌آورند، در مرتع مشترک به چرا می‌برند و چوپان مشترک دارند. افراد با یکدیگر شیر

می‌دوشند و به طور مشترک فرآورده‌های شیری تولید می‌کنند. افزون بر این، مال، به عنوان یک واحد اجتماعی، در سایه کمک و تعامل اقتصادی است که در دورافتاده‌ترین نقاط، تاب تحمل کمبودهای معیشتی را می‌آورد. کاهش ارقام مصرفی خانوارهای یک مال، مادام که خانوار دیگر ذخیره‌ای از آن نوع ارقام مصرفی دارند، چندان نگران‌کننده نیست. کمبود وقتی حاد می‌شود که ذخیره جمعی خانوارهای یک مال رو به پایان باشد. داد و ستد و مبادله کالاهای مصرفی و برخی از ابزار کار، از طریق قرض نیز سنت پسندیده جامعه عشایری و یکی از محکم‌ترین دلایل توجیه تفاوت بین دخل و خرج و درآمد و مصرف آنهاست. واحدهای کوچنده، یا همگی یک کالای اساسی مصرفی را دارند یا هیچ کدام ندارند. تقریباً غیرممکن است که چادر یک «مال» نان، قند یا چای داشته باشد ولی دیگری نداشته باشد. فرایند پیچیده همکاری و مستمر بودن آن در طول حداقل یک سال، تأکید بر آن دارد که «مال» یک تعاون سنتی با محور اصلی خودیاری در زمینه دامداری است.

در منطقه دامغان، نوعی همکاری در پرورش دام وجود دارد. دامداران همه ساله به صورت گروه‌های ده - بیست نفری که هر کدام چهل تا پنجاه رأس گوسفند دارند، گرد هم می‌آیند و به طور مشترک یک واحد دامپروری به نام «بلوک» تشکیل می‌دهند. سرپرستی و اداره بلوک را ورزیده‌ترین و باتجربه‌ترین فرد بر عهده می‌گیرد و اعضا، براساس تقسیم کار در نگهداری و پرورش دام و تأمین هزینه‌های آن همکاری و اشتراک مساعی دارند و از محصول فرآورده‌های دامی به نسبت تعدادشان سهم می‌برند. (شامانی، دامغان، 1300)

با توجه به نمونه ذکر شده می‌توان گفت که عوامل متعددی در فرایند کار جمعی در دامداری مؤثر واقع می‌شوند. باورهای معنوی و ادای آنها مانند صلوات فرستادن و «بسم‌الله» گفتن در حین انجام کار یا زمان باز کردن ظرف ماست، قرار دادن مقداری آرد یا نمک به عنوان برکت محصول در ظرف همسایه و اعتماد به افراد گروه از این لحاظ که هیچ وقت شک ندارند شیر

ظرفی که بعد از چند روز از سوی همسایه پس داده می‌شود، سالم است یا در آن آب ریخته شده تا زیادت‌تر شود. در عین حال یک باور اعتقادی نیز در این حوزه مؤثر است؛ به این ترتیب که معتقدند اگر کسی آب به شیر اضافه کند، آنقدر در زندگی فقیر می‌شود که حتی تشنه یک جرعه آب می‌ماند و به دلیل همین اعتقاد جمعی است که به راحتی به هم اعتماد می‌کنند.

عامل بعدی، استفاده بهینه از تمام امکانات در حوزه دامداری است؛ یعنی از تمام اجزای دام بهره می‌برند و این بهره، در قالب شیر، ماست، کره، دوغ، کشک، استفاده از پشم گوسفند و سایر مواد لازم برای پخت نان است. همچنین دامداران در هنگام پشم‌چینی، پشم درجه یک را خود می‌ریسند و برای تهیه لباس یا بافت جاجیم (به منظور حمل و نقل اسباب) از آن استفاده می‌کنند. پشم درجه دو را نیز به یکی از اعضای گروه که توانایی مالی کمتری دارد و زمان پشم‌چینی بدون دریافت مزد به آنان کمک کرده است، می‌دهند تا آن را کیلویی به فروش برسانند و از این محصول بهره‌ای ببرند.

کار گروهی در قالی‌بافی

صنایع دستی کشور، از گذشته‌های دور، به منظور رفع نیاز جامعه پیش از دوره رشد سرمایه‌داری و متناسب با حاکمیت روابط پولی، محدودیت بازارهای مصرف و رواج خود مصرفی به وجود آمده و در انطباق با الگوی مصرف سنتی و امکانات کشاورزی رشد یافته‌اند. به عبارت دیگر، صنایع دستی نه تنها در ارتباط با رفع نیازهای کشاورزی، تولید مواد و وسایل کار و زندگی و انواع خوراک و پوشاک، گسترش یافته‌اند بلکه صدور تولیدات آنها هر چند اندک، به عنوان درآمد و کسب مازاد اقتصادی از خارج، عامل مهمی در اقتصاد کشور بوده است.

یکی از دلایل اصلی توجه زنان و دختران روستایی و ایلپاتی به صنایع دستی، ویژگی‌های منحصر به فرد آن در مقایسه با دیگر فعالیت‌های

درآمدزاست. زیرا تولید صنایع دستی (از نوع زنانه‌اش) حرفه‌ای صرفاً خانگی است و دست‌اندرکاران آن می‌توانند ضمن حضور در منزل و انجام خانه‌داری، ساعاتی از اوقات فراغت خود را صرف آن کنند. به اضافه اینکه صنایع دستی این ظرفیت را دارد که مواد اولیه ارزان‌قیمت را به کالاهای گران‌قیمت هنری یا کاربردی تبدیل و دستمزد مناسبی را عاید نیروهای شاغل کند. قالی‌بافی از جمله صنایع دستی گران‌بهایی است که در اغلب نقاط روستایی و عشایری ایران رواج دارد.

بافت قالی و مشارکت در آن در بزینه‌رود از توابع شهرستان خدابنده استان زنجان، منحصر به زنان است. قالی‌بافی یک کار وقت‌گیر است و زنان برای کاستن از رنج و دشواری آن، به صورت گروهی به کار می‌پردازند. البته هر کس مالک قالی خودش است و فقط با نیروی کار به مدت محاسبه شده و مشابه به کمک هم می‌شتابند.

در دستجرد قم، بعضی از خانواده‌ها، اقوام و همسایه‌ها که نمی‌خواستند برای صاحب‌کار قالی ببافند و بضاعت تهیه لوازم را برای قالی شخصی هم نداشتند، با همدیگر قالی شراکتی می‌زدند. در قالی‌های شراکتی، به طور معمول تهیه دستگاه، ابزار، مواد و هزینه خرید آنها بر عهده دو طرف بود. نقشه قالی هم طبق معمول به صورت اجاره‌ای یا قرضی از دیگران گرفته می‌شد و دو نوع قرار بافت و سهم مزد و فروش داشت. اگر هر دو بافنده از نظر نیروی کاری، هنر، تجربه و کاردانی در یک سطح بودند، قرار می‌شد در پایان، پول مزد و اضافه از مخارج را با یکدیگر تقسیم کنند؛ پول فروش قالی هم به طور مساوی نصف می‌شد اما اگر هر دو بافنده از نظر آنچه گفته شد، در یک سطح نبودند، برای مثال، یکی از آنها کار طرح‌اندازی نقشه را نمی‌دانست؛ در پایان، طرفی که به اصطلاح استاد بود، مبلغی اضافه را به عنوان «حق اوستوونه» (استادکاری) برمی‌داشت. همچنین ممکن بود یکی از دو طرف در پایان کار،

162 ❖ فصلنامه فرهنگ مردم ایران

مزد بیشتری را به دلیل وقت زیادی که برای این کار گذاشته بود بگیرد. (جعفرزاده دستجردی، قم، 1373)

تأسیس شرکت‌های تعاونی از بافندگان خرده‌پا و اعطای کمک‌های مالی و فنی به کارگاه‌های قالی‌بافی و امثال آن، نقش بسیار مهمی در ترقی سطح اشتغال دارد و به خوبی می‌تواند از هدایت پس‌انداز ملی به سوی کالاهای ساخت بیگانه و غیرضروری جلوگیری کند و در تهیه ارز برای کمک به بهبود تراز پرداخت‌ها، ایجاد امکانات خرید کالاهای سرمایه‌ای، تراکم سرمایه و تسریع آهنگ رشد اقتصادی نقش برجسته‌ای داشته باشد. (فرهنگ، 1352: 25)

کار گروهی در ماهیگیری

در میان اقوام ماهیگیر، کار به صورت گروهی و به شکلی سازمان‌یافته‌تر دیده می‌شود. صید ماهی به صورت جمعی و گروهی یکی از سنن مردمی دیرپا در میان ساحل‌نشینان جنوب دریای خزر بوده است که امروزه نیز در قالب‌های جدید تعاون استمرار یافته است. دسته‌هایی از صیادان که تعداد آنها، حداقل پنج و حداکثر صد و هشتاد نفر را شامل می‌شد، این تعاونی‌ها را تشکیل می‌دادند که مهم‌ترین آنها را «پره» یا «پره‌کشی» می‌نامیدند. از ویژگی‌های تعاونی سنتی صید ماهی می‌توان به چند مورد اشاره کرد: شرکت در این تعاونی‌ها آزاد و انتخابی بود، اعضا متکی به نیروی کار و تجربه خود بودند و سرمایه تعاونی از جانب آنان تأمین می‌شد. همچنین در خرید دام، ایجاد قرارگاه و تهیه وسایل و ابزار صید، مانند قایق و حتی لوازم موتوری و ماشین مشارکت داشتند و سهم سرمایه‌گذاری و درآمد صیادی به طور مساوی و یکسان بین آنان تقسیم می‌شد. اعضای شرکت، فردی پرسابقه را از میان خود به عنوان «لوسمان» یا سرپرست انتخاب می‌کردند که دیگران مؤظف به اجرای دستورها و پیشنهادهای او برای عملیات صید بودند. هر یک از

اعضای تعاونی که از قوانین کار تخلف می‌ورزید یا کم‌کاری می‌کرد، از سوی سایر اعضا جریمه می‌شد اما نظر قطعی را لوسمان می‌داد.

اعضای تعاونی به طور سنتی، قوانین همکاری را رعایت می‌کردند و چنانچه برای عضوی مشکلی پیش می‌آمد، بقیه تا مدتی، حقوق و سهم او را پرداخت می‌کردند.

تأسیس تعاونی به این صورت بود که چند نفر از صیادانی که اغلب آنان از کشاورزان کم‌زمین و فقیر روستاهای ساحلی بودند، قبل از فصل صید، عده‌ای از افراد و ساکنان همجوار را که وضعیتی مشابه داشتند، دعوت به همکاری می‌کردند و پس از آنکه تعداد اعضای گروه به حد نصاب می‌رسید، هر یک برای تهیه دام و قایق و ابزار دیگر، حق عضویت معینی را می‌پرداختند و فرد با تجربه‌ای را به عنوان سرپرست انتخاب می‌کردند و آن گاه از مقامات مسئول، اجازه صید را می‌گرفتند. قرارگاه و محل مخصوصی در ساحل دریا برای آنان در نظر گرفته می‌شد که حق تجاوز از آن را نداشتند. پس از تعیین جا نیز ساختمانی به عنوان محل اسکان و قرارگاه اعضای تعاونی (پره) ساخته می‌شد که آن را به اتافک‌هایی تقسیم می‌کردند. اعضای تعاونی در تمام طول مدت صید با یکدیگر همراه بودند و تقسیم کار را در تمامی امور مربوط به صید

(تهیه لوازم صید، پره انداختن و پره‌کشی، بازاریابی، فروش) و زندگی جمعی (پخت و پز و...) رعایت می‌کردند.

اصولاً رشد تعاونی (پره) بستگی به تجربه لوسمان در زمینه صید، مناطق صید، هوا و وزش بادهای محلی دارد. به همین دلیل، حقوق لوسمان دو برابر حقوق بقیه اعضا است. گفتنی است که بسیاری از تعاونی‌های سستی به دلیل کمبود سرمایه، از ماهی‌فروشان و واسطه‌ها پول قرض می‌گرفتند و محصول صید خود را با قیمت نازل پیش فروش می‌کردند. این تعاونی‌ها در بعضی مواقع نیز ناچار از فروش صید به شیلات بودند. در مواردی هم لوازم صید، بر اساس قراردادی از ماهی‌فروشان اجاره می‌شد.

خوشبختانه امروزه فعالیت این شکل از تعاون سستی در زمینه صید ماهی در قالب‌های جدید و رسمی تعاون استمرار یافته است.

در حقیقت، مهم‌ترین فایده کار جمعی و تشکیلاتی، همان سازندگی است که شامل تک تک افرادی می‌شود که به نحوی به گروه تعلق دارند و خود را وابسته به آن می‌دانند. زیرا پذیرش مسئولیت اجتماعی موجب سازندگی و پرورش استعدادهای مادی و معنوی آدمی می‌شود و در حوزه تولید ثروت و بهره‌وری مادی نیز می‌تواند فرد را یاری دهد.

جمع‌بندی

تأثیر روزافزون فرهنگ عامه یا فولکلور بر زندگی مردم از طریق رسانه‌های جمعی، یکی از عواملی است که این فرهنگ را به موضوع قابل تأملی تبدیل کرده است. مفاهیم اقتصادی در فرهنگ فولکلور، با ادبیات شفاهی، فرهنگ مادی و آداب و رسوم اجتماعی پیوند تنگاتنگی دارد و در نتیجه بررسی این مفاهیم، دامنه وسیعی از دانش فولکلور پیش روی ما قرار می‌گیرد.

فرهنگ اقتصادی عبارت از ارزش‌ها، نگرش‌ها، عقلانیت‌ها و رفتارهای متعدد انسان‌ها در برآوردن نیازهای اساسی و حیاتی آنان است. ترویج فرهنگ

کاری فعال، در گرو توجه به اقتضائاتی چون جستجوی راهکارهای مؤثر مشارکت کلیه عوامل تولید و کار، محترم شمردن حق انتفاع عادلانه از محصول بین عوامل مختلف تولید و حذف آسیب‌های موجود در محیط‌های کار است که البته در این میان، نقش نهادهای اجتماعی، دستگاه‌ها و سازمان‌هایی چون خانواده، آموزش و پرورش، دانشگاه‌ها و سازمان‌های فرهنگ ساز و سایر نهادها را در اصلاح و زدودن سنت‌های غلط در مقوله کار نباید فراموش کرد.

برای بررسی مفهوم کار جهادی در فرهنگ عامه، لازم است بحث احیای فرهنگ کار گروهی به عنوان راهکاری جدی، با هدف ترویج و بسط آموزه‌های ناب فرهنگی و کهن این مرز و بوم و برای پذیرش هر چه بیشتر در بین تمام لایه‌ها و سطوح فعلی جامعه مدنظر قرار گیرد.

یکی از شاخصه‌های فرهنگ کار گروهی، همگانی بودن آن است. به این معنا که همه مردم با مشارکت و تلاش دسته جمعی برای انجام کارهای اقتصادی به میدان بیایند تا نتیجه مطلوبی از کار عاید جمع شود. از طرفی، بزرگ‌ترین دغدغه در این زمینه، متحد ساختن نیروی کار در راه اهداف راهبردی است که این مشکل نیز از طریق توسعه فرهنگ کار گروهی قابل حل است. زیرا با بالا رفتن حجم فعالیت در کار جمعی، تولید و به تبع آن، بهره‌وری بالا می‌رود و هزینه واحد تولید، کاهش و سود افزایش می‌یابد که در نهایت به ایجاد اشتغال منجر می‌شود. در سازماندهی توسعه‌ای، کار جمعی، نقش عمده‌ای در فرایند توسعه دارد. زیرا در دنیای جدید، همه امور تخصصی شده‌اند و تخصصی شدن کارها خود به معنای تقسیم کار است. در عین حال، تقسیم کار نوعی نظم‌پذیری را به همراه دارد و بدون اعتقاد به نظم و التزام به آن به وجود نمی‌آید.

در فرهنگ مردم ایران، بویژه در بخش‌های کشاورزی، دامداری و آیین‌های جمعی که جنبه مذهبی دارند یا در حوزه فعالیت‌های اقتصادی محسوب می‌شوند، همواره نوعی تمایل به همیاری عمومی وجود داشته است. در واقع،

166 ❖ فصلنامه فرهنگ مردم ایران

این مسئله ناشی از سنت‌هایی است که به نوعی برآمده از دیگرخواهی و همیاری جمعی هستند و رگه‌هایی از جمع‌گرایی، همیاری و مساعدت جمعی را می‌توان در آنها مشاهده کرد.

کار گروهی، انسجام جمعی و اخلاق کار را تقویت می‌کند، عزت نفس را بالا می‌برد و همزمان، بازده کار را بهبود می‌بخشد. باید پذیرفت آنچه در توسعه اقتصادی مهم است، بارور ساختن سرمایه انسانی است و پیش شرط توسعه، وجود مردمانی توانمند، عالم، خلاق، مبتکر، منظم، پویا، جسور، مدبر، قانون‌گرا، معتقد به حقوق برابر، انتقادپذیر، امیدوار به آینده، مسئولیت‌پذیر، تحول‌گرا، مشارکت‌گرا، آزاداندیش، دوراندیش و با اعتماد به نفس بالا است که همگی این ویژگی‌ها را می‌توان از گنجینه فرهنگ مردم (فولکلور) به دست آورد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع

الف) کتاب

1. خسروی، خسرو (1388) جامعه‌شناسی روستای ایران، تهران: پیام.
2. فرهادی، مرتضی (1373) فرهنگ یاریگری در ایران، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
3. فرهادی، مرتضی (1388) انسان‌شناسی یاریگری، تهران: ثالث.
4. فرهنگ، منوچهر (1352) زندگی اقتصادی ایران، تهران: دانشکده علوم اجتماعی.
5. هاشمی، مهدی و ودیعی، کاظم (1355) نهضت تعاونی در ایران، تهران: انتشارات مرکز تحقیقات.

ب) تارنمای مجازی

1. «فرهنگ کار» در پایگاه اطلاع‌رسانی رسالت نیوز:
www.resalat-news.com

فرهنگیاران

خوشرو، محمد، رودبار، گیلان، 1377
جعفرزاده دستجردی، مصطفی، دستجرد، قم، 1373
شامانی، ابوالقاسم، دامغان، سمنان، 1300

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی